

Danuta Mastalska

Teologiczne "słowo" sztuki

Salvatoris Mater 10/2, 383-386

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Niemie słowo. Teologia w sztuce”¹ to interesująca książka Janusza Królikowskiego. Autor zajmuje się w niej „niemą sztuką”, która umie „mówić” – przemawia w szczególny (na jej właściwy i jedyny) sposób do odbiorcy. Przedmiotem zainteresowania jest tu sztuka chrześcijańska – związane z nią wielorakie zagadnienia, jak też zostały omówione konkretne przedstawienia (zawiera następujące tematy: 1) II Sobór Nicejski – 787 rok: Geneza „sporu o obrazy”; Przebieg Soboru; Pierwsza faza recepcji II Soboru Nicejskiego. 2) Kwestie teologiczne II Soboru Nicejskiego: Ikonoklazm jako wyzwanie doktrynalne; Tradycja pisana i niepisana; Relacje między Kościołem a państwem; Mocne wymagania. 3) Powszechność II Soboru Nicejskiego. 4) Wcielenie Słowa i teologia obrazu według Teodora Studyty. „Wielka karta” recepcji II Soboru Nicejskiego: Święty Teodor Studyta jako teolog obrazu Chrystusa; Chrystologia obrazu; Ikoniczna chrystologia Teodora. 5) Obraz Słowa Wcielonego: Rzym i obrazy; Wcielenie i sztuka; Odnowa sztuki sakralnej. 6) Chrystologia i obraz w Kościele: A. Chrystologia *ex Visu*: Obraz jako dokument historyczno-teologiczny; *Via pulchritudinis* w teologii; Piękno jako wezwanie; „Uwidocznij to, co widzialne”; B. Kryterium doktrynalne w teologii obrazu; Zakaz obrazów czy bożków?; Narodziny obrazu w Kościele; Teologia obrazu; Prynypia doktrynalne; Obraz Jezusa Chrystusa; Kult obrazów; Obraz Świętego Oblicza; Obraz jako wspomnienie; Obraz jako teologia figuralna. 7) Wymiar duchowy ikony bizantyńskiej: Ikona jako problem duchowy; Narodziny ikony; Wyrazić to, co duchowe; Eschatologia ikoniczna; Piękno w Prawdzie. 8) Ikona i kontemplacja: Widzialne/niewidzialne; Kontemplacja ikon. 9) Pośredniczka świętości. Wstęp do teologii sztuki: Dynamika teologiczna sztuki; Kryterium prawdy; Nowa droga. 10) Od sztuki do żywej teologii. 11) Kościół i rozwój sztuki: Odnowione zainteresowanie historią; Geneza sztuki chrześcijańskiej; Polskie tradycje sztuki chrześcijańskiej; Między przeszłością i przyszłością. 12) „Cyrkulacja idei” w sztuce sakralnej. 13) Katecheza za pośrednictwem sztuki. Uwagi metodologiczne: Obraz w tradycji katechetycznej; Obraz we współczesnej kulturze; Podstawy teologiczne; Możliwa metodologia katechetyczna. 14) Sztuka chrześcijańska a wychowanie religijne: Aspekt historyczny; Aspekt systematyczny. 15) Boże Narodzenie w kolędach i ikonografii: Adwent; Boże Narodzenie. 16) Wojenne Betlejem. 17) Idea *The-*

Danuta Mastalska

Teologiczne „słowo” sztuki

SALVATORIS MATER
10(2008) nr 2, 383-386

¹ J. KRÓLIKOWSKI, *Niemie słowo. Teologia w sztuce*, „Biblos”, Tarnów 2008, ss. 316.

otokos w romańskich wizerunkach Matki Bożej w Polsce. 18) *Ostatnia Wieczerza* Leonarda da Vinci, czyli „kod” eucharystyczny: Wiara, kultura, sztuka; Wart naśladowania kard. Federico Borromeo; Przesłanie Leonarda; Percepcja sceny; Wydanie się Jezusa; Poruszenie duszy i ciała. 19) Piękno jest symbolem prawdy. 20) Wolność sztuki czy prowokacja? 21) Kiedy sztuka bluźni? 22) Gdzie jest *sacrum*? 23) Formacja przez sztukę. 24) Kultura, nauka, sztuka: Chrześcijaństwo i kultura; Relacje z nauką; Kult i sztuka; „Powróćmy do kultury”. 25) Skarby sztuki na Jasnej Górze. 26) Ślady piękna duchowego. 27) Piękno zbawi świat. Przesłanie Jana Pawła II do artystów: Piękno uczestnikiem zbawienia; Estetyka ducha; Historia sztuki i wiara w Jezusa Chrystusa; Nowe przywierze wiary i sztuki. 28) Ks. Władysław Smoleń (1914-1988). Duszpasterz twórców sztuki: Z biografii; Duszpasterz twórczych grup artystycznych; założenia duszpasterskie; Trwałe osiągnięcia).

Wśród podejmowanych zagadnień i opisów wybranych przedstawień znajdują się także treści o tematyce maryjnej, co warto zasygnalizować w naszym kwartalniku.

W paragrafie zatytułowanym „Geneza sztuki chrześcijańskiej”, Autor zauważa, że po Soborze Efeskim (431 r.) powstają pierwsze kultowe obrazy Maryi – typ *Hodegetrii*. Stały się one inspiracją dla późniejszej rzeźby romańskiej w Europie – czarnych gotyckich obrazów tablicowych i białych rzeźb Piękných Madonn (s. 157).

Omawiając polskie tradycje sztuki chrześcijańskiej, J. Królikowski wspomina bogate w treści teologiczne przedstawienia Maryi z Dzieciątkiem czy też z Chrystusem zdjętym z krzyża, z tympanonu w Tumie koło Łęczycy (początek XIII w.). Także miniaturę z „Antyfonarza” z klasztoru klarysek w Starym Sączu (druga połowa XIII w.) – przed Maryją, z której ma się narodzić Zbawiciel, stoi prorok Izajasz (s. 155).

Z przedstawień polskiej sztuki gotyckiej Autor ukazuje obraz Maryi z Dzieciątkiem, będący pod wpływem malarstwa czeskiego (s. 160). Motyw maryjny znajduje się także na obrazie „Zdjęcie z krzyża”, pochodzącym z Chomranic z drugiej połowy XV w. Maryja występuje na nim w żałobnym okryciu głowy i w postawie adorującej (s. 161). Prezentując zaś XV-wieczne dzieło Wita Stwosza – ołtarz z kościoła Mariackiego w Krakowie – który J. Królikowski nazywa „sumą” całej wiedzy teologicznej i homiletycznej, omawia występujące tam m.in. tematy maryjne (s. 162-163). Z pracowni miniatorskiej na Wawelu (XVI w.) wyszedł rękopis liturgiczny z fundacji Jana Olbrachta, przedstawiający króla klęczącego przed Madonną.

W XVII w. szczególnego znaczenia nabrało przedstawianie Maryi jako zwyciężczyni szatana. Przy czym szatan to wróg ojczyzny. Łączenie

postaci Maryi z dziejami Polski doprowadziło nawet do utożsamiania Jej z Polską. To wiązanie, w XIX i XX w., zmierzało w kierunku zachowania przywiązania do ziemi ojczystej i tradycji narodowej – co uwidoczniło się zwłaszcza w sztuce ludowej. Autor prezentuje tu znamienny przykład z końca XIX w. – pochodzący z okolic Dąbrowy Tarnowskiej – przedstawienie Maryi uwielbionej z koroną i welonem panny młodej, z fartuchem Matki Bożej „Siewnej” i wazonami Matki Bożej „Zielnej” (s. 165-166).

Do tematu uczestnictwa Chrystusa i Maryi w ludzkich troskach i sprawach codziennego życia powraca Autor w „*Cyrkulacji idei w sztuce sakralnej*” (strony dotyczące tego rodzaju przedstawień Maryi – 173-174, 178). Zdaniem J. Królikowskiego: *Do pojęcia sztuki kościelnej powinny wejść figury i wizerunki Chrystusa, Maryi Panny i świętych dekorujące place i ulice miast, wiejskie drogi, pola i lasy, obrazy we wnętrzach prywatnych domów, a wreszcie wszystkie dewocjonalia* (s. 180).

W rozdziale „Boże Narodzenie w kolędach i ikonografii” postać Maryi pojawia się wpierw w okresie Adwentu. Autor omawia tu zwłaszcza „Godzinki” i przedstawia obraz „Maryja, Stolica Mądrości”, pochodzący z Chomranic z 1701 r.

Szczególnie bogate w treści teologiczne przedstawienie pochodzi z Ptaszkowej z 1440 r., gdzie Maryja adoruje nowo narodzonego Chrystusa (s. 204). Postać Maryi adorującej Dzieciątka znajduje się też na kwaterze ołtarza pochodzącego z Grudziądza (koniec XIV w.) (s. 205). Tematykę Bożego Narodzenia zawierają także: kwaterna ołtarza bocznego z kościoła Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu (początek XVI w.); wspomniany już ołtarz Wita Stwosza (Boże Narodzenie w klimacie pasterskim); grupa obrazów ukazujących pokłon Mędrców (s. 206-208). Przedstawienia te łączą się z tematyką Bożego macierzyństwa Maryi.

Kolejną grupę obrazów bożonarodzeniowych stanowią poloniki znalezione przez J. Królikowskiego w Rzymie, a wiążące z tematem Bożego Narodzenia treści wojenne („Wojenne Betlejem” – s. 209-212). Wśród nich poświęca on szczególną uwagę obrazom Kazimierzy Dąbrowskiej.

W rozdziale zatytułowanym „Idea *Theotokos* w romańskich wizerunkach Matki Bożej w Polsce” Autor szereguje tematycznie przedstawienia pochodzące z kościołów romańskich w trzy grupy: 1) Chrystus Pantokrator, 2) kompozycje chrystologiczno-maryjne, 3) wyobrażenia Maryi *Theotokos*. Wśród przedstawień scharakteryzowanych jako należące do drugiej grupy znajdują się pozostałości architektoniczne i dekoracje benedyktyńskiego opactwa św. Wincentego w Olbinie (s. 215).

Za szczególną osobliwość portalu z opactwa św. Wincentego uznaje Autor apokryficzną redakcję treści tympanonu, na którego drugiej

stronie znajduje się ilustracja apokryficznego utworu *Transitus Beatae Virginis* z IV w. Apokryficzne wątki można odnaleźć też w przedstawieniu Zdjęcia Chrystusa z krzyża, w obecności Maryi, jak i ukazanie się Jej Zmartwychwstałego. Również siedem scen figuralnych, ilustrujących życie Chrystusa, ma charakter mariologiczny (s. 216).

Z innych przykładów dzieł sztuki romańskiej, które zawierają tematykę bądź motywy maryjne, J. Królikowski przedstawia fresk ścienny (1160 r.) z absydy kościoła kolegiackiego z Tumie koło Łęczycy – malowidło należy do grupy zwanej *Deesis*. Z tym motywem malarskim wiąże się hymn „Bogurodzica” i trudno orzec, które z nich jest wcześniejsze – w każdym razie fresk pochodzi z 1161 r. (s. 217-218).

Jeśli chodzi o trzecią grupę przedstawień (Maryi jako *Theotokos*), następuje tu zmiana akcentów: z Chrystusa na Maryję.

Do tej grupy należy tympanon fundacyjny z drugiej połowy XII w., z kościoła Panny Maryi „na Pisku” we Wrocławiu. Centralną postacią jest tu Maryja – tronująca, z królewskim diademem i jabłkiem w ręce – na jej kolanach siedzi mały Chrystus, Pantokrator.

Ze wspomnianego już kościoła kolegiackiego w Tumie koło Łęczycy pochodzi też płaskorzeźba (powstała po 1161, a przed 1170 r.) znajdująca się nad głównym wejściem, przedstawiająca Maryję tronującą (s. 218-219). Również to przedstawienie akcentuje prawdę, że Maryja jest Matką Boga, ale można je także uznać za *Pietà corpusculum* (s. 220).

Jak zaznacza Autor, zestawianie treści Bożego macierzyństwa z ideą odkupienia uwidacznia się też w późniejszej sztuce. Wspomina również o ilustracjach wzorowanych na obrazach bizantyjskich. Maryję tronującą przedstawia też rzeźba Madonny z Goźlic, jak i fronton kościoła w Wysocicach, podobnie przedstawienie z portalu w miejscowości Stary Zamek na Śląsku (s. 221-222).

Okres romański to czas ustalania się miejsc pielgrzymkowych. Pierwsze cudowne wizerunki Maryi miały formę rzeźby, a dominującym tematem była prawda o Bożym macierzyństwie; dopiero od czasu Ikony Jasnogórskiej przewagę uzyskuje obraz. Zachowane przedstawienia romańskie w Polsce świadczą o ich wysokiej randze artystycznej i treściowej – na skalę Europejską (s. 22-223).

W paragrafie „Skarby sztuki na Jasnej Górze” (s. 273-274) J. Królikowski traktuje zwłaszcza o jej największym skarbie – cudownym Obrazie Matki Bożej. Zauważa, że w kaplicy Obrazu kształtuje się wiara i budzą się doświadczenia religijne.

Książkę zamyka Spis ilustracji oraz Nota bibliograficzna.